

Daniel Hallberg

Balansen mellan de unga och de gamla

Intergenerationella resursomfördelningar och en
åldrande befolkning

Daniel Hallberg

**Balansen mellan de unga och de
gamla**
Intergenerationella resursomfördelningar och en
åldrande befolkning

Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:18

Working Paper/Institute for Futures Studies; 2009:18

Stockholm 2009

Författaren

Daniel Hallberg är fil. dr i nationalekonomi och verksam som forskare vid Institutet för Framtidsstudier i Stockholm. Disputerade 2002 vid Uppsala universitet med avhandlingen "Essays on Household Behavior and Time-Use". Hans intresse berör pensionering, mikrosimulering, intergenerationell resursomfördelning, tidsanvändning och arbetsutbud.

Summary

In Sweden the most part of intergenerational transfers are made through the public sector. While our knowledge about the economic life cycle is far from complete we face new challenges with an ageing population. This paper discusses the demographic trends and relationship with the economic life cycle. Some possibilities to meet the problems associated with ageing are discussed.

Keywords: Ageing population, economic life cycle, retirement, human capital

Sammanfattning

I Sverige sker idag merparten av de intergenerationella resursomfördelningarna genom den offentliga sektorn. En allt äldre befolkning ställer nya krav på knappa resurser, samtidigt som vi känner till ganska lite om den ekonomiska livsbyggnaden. Uppsatsen sammanfattar den demografiska utvecklingen och samspelet med den ekonomiska livsbyggnaden. Vidare diskuteras några möjligheter att möta den åldrande befolkningen.

Nyckelord: Åldrande befolkning, ekonomisk livsbyggnad, pensionsålder, humankapital

Daniel Hallberg

Balansen mellan de unga och de gamla. Intergenerationella resursomfördelningar och en åldrande befolkning

Varför är den åldrande befolkningen ett problem och hur stort är problemet? Svaret på denna fråga är helt beroende på hur vi konsumerar och producerar över livscykel. Om vi känner till detta har vi goda möjligheter att förutspå framtida kostnader samt att vidta nödvändiga åtgärder för att möta framtida behov.

Dagligdags får vi höra att människosläktet tar för stora mängder av naturens resurser i anspråk, inte minst till följd av att vi är så många. Denna oro är givetvis högst relevant när vi tänker på alla rapporter som visar på hur stora avtryck vårt konsumtionsmönster lämnar. Frågan om jordens ändliga resurser räcker till för att föda oss alla är långt ifrån ny. Genom historien har mänsklighetens antal alltid betraktats som ett problem.

Den demografiska utvecklingen gör att Sverige liksom många andra länder kommer att få en ökad andel av dem som är äldre än 65 år. År 2030 beräknas andelen svenskar som är 65+ att ha ökat till 25 procent, från 17 procent år 2000. Det gör i sin tur att de offentliga utgifter som är förknippade med en åldrande befolkning, vid en oförändrad brukandegrad, kommer att öka. Tabell 1 (hämtad från Wadensjö, 2006) visar hur den demografiska utvecklingen har sett ut och förväntas att se ut i några olika länder. Intressant att notera är att vi som land räknat redan tidigare passerat genom många av de faser som en åldrande befolkning medför. I jämförelse med de länder som finns redovisade i tabellen hade Sverige år 1975 faktiskt en av världens äldsta befolkning: det året låg andelen som var över 65 år högst. Flera länder med väldigt låga födelsetal såsom exempelvis Japan, Sydkorea, Italien, Spanien och Polen kommer förmodligen att ha större problem med hög andel äldre än Sverige.

Tabell 1. Andelen över 65 år och över 80 år i några olika länder, procent

	1975		2000		2015		2030	
	65+	80+	65+	80+	65+	80+	65+	80+
Danmark	13,4	2,4	14,9	4,0	18,9	4,4	23,0	7,1
Norge	13,7	2,5	15,2	4,4	17,4	4,6	22,0	6,6
Sverige	15,1	2,7	17,3	5,0	21,4	5,7	25,1	8,6
Frankrike	13,5	2,5	16,0	3,7	18,8	5,8	24,0	7,5
Tyskland	14,8	2,2	16,2	3,5	20,2	5,4	25,8	7,2
Italien	12,0	1,9	18,1	4,0	22,2	6,8	28,1	9,0
Storbritannien	14,0	2,4	15,7	4,0	18,4	4,9	23,5	7,0
Japan	7,9	1,1	17,0	3,7	24,9	7,0	28,3	11,1
USA	10,5	2,1	12,6	3,3	14,7	3,8	20,0	5,3

Källa: U.S. Department of Commerce, Economics and Statistics Administration, och U.S. Census Bureau, An Aging World 2001, Washington, D.C., 2002.

Denna uppsats utvecklar för det första vad vi vet om den bakomliggande demografiska utvecklingen, balansen mellan gamla och unga och samspelet med de intergenerationella omfördelningarna. Uppsatsen presenterar därefter några preliminära resultat från ett forskningsprojekt (National Transfer Accounts, NTA) över den ekonomiska livscykeln i olika länder.¹ Mellan länder och över tid finns det en ganska stor variation. Slutligen diskuteras några potentiella lösningar på att vi får allt fler äldre såsom höjd pensionsålder och ökat humankapital.

Ökad livslängd och förbättrad hälsa kan ses som välfärdshöjande såväl för de enskilda individerna som för samhället i stort, så *varför* är åldersförändringar i befolkningen av detta slag ett problem? De är ett problem eftersom individer av olika åldrar har olika förmågor och olika behov. Behovet av varor och tjänster är till mångt och mycket kopplat till åldern, och vår förmåga att producera varor och tjänster likaså. I olika faser i livet konsumerar vi mer än vi producerar medan vi i andra faser producerar mer än vi

¹ En närmare beskrivning av NTA återfinns på www.ntaccounts.org. Det finns en lång tradition av beräkning av bokslut mot den offentliga sektorn gjord i en rad länder. Vad NTA syftar till att besvara är egentligen något lite bredare men samtidigt av annan karaktär. Traditionell generationsanalys brukar exempelvis inte ta hänsyn till den privata sidan av intergenerationell omfördelning utan fokuserar på balansen mot den offentliga sektorn (se t.ex. Auerbach et al 1992, och för svensk del Pettersson m. fl. 2006). NTA försöker i viss mån att inkludera även privata transfereringar. Omfördelningar som sker utanför marknaden såsom obetalt hemarbete, hushållsarbete och föräldrars tid med barn är dock inte med.

behöver. Överskottet, som i huvudsak den arbetsföra delen av befolkningen producerar, ser till att täcka upp underskottet för den icke arbetsföra delen. Således kommer den pågående föräldringsprocessen att förändra förutsättningarna för omfördelningen såväl inom som mellan generationer. De äldre är dock inte bara konsumenter av välfärd. Många av morgondagens äldre kommer att vara ekonomiskt aktiva och dessutom producera välfärd genom stöd till sina barn och barnbarn. Eftersom de förväntas förbli friska upp i allt högre åldrar, ökar inte bördan på hälso- och sjukvård samt äldre-
vård lika snabbt som andelen äldre.

Demografisk transition

Sedan 1960-talets betydande globala befolkningstillväxt har fertiliteten sjunkit kraftigt i merparten av världens länder. Många länder har i dag, precis som Sverige gjorde för drygt hundra år sedan, kommit in i den demografiska transitionens slutfas. Ett flertal andra länder som i dag ökar kraftigt genom sin höga nativitet och sjunkande mortalitet förväntas följa denna utveckling. Detta gör att så gott som samtliga demografer spår en avtagande takt i den globala befolkningstillväxten och vissa förutspår till och med befolkningsminskningar. Osäkerhetsmomentet kring framtida befolkningsutveckling utgörs främst av hur många barn som kommer att födas.

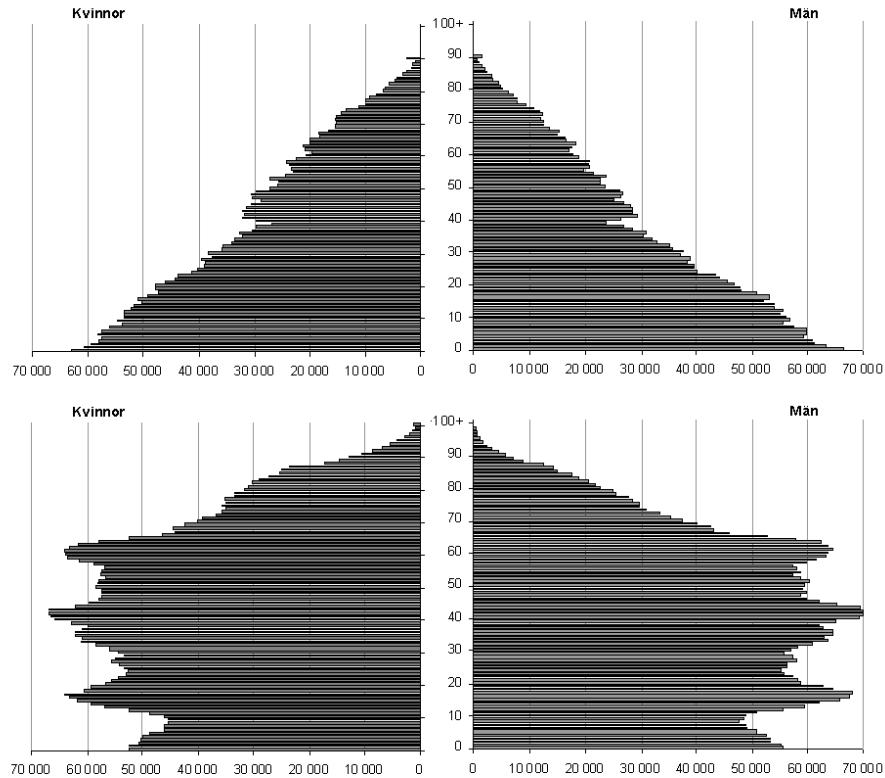
Vi vet en hel del om befolkningens storlek, fördelning och sammansättning förr och nu – men av naturliga skäl mindre om demografin i framtiden. En del går dock att förutspå. Vi känner ganska väl till hur befolkningen kommer att åldras. Denna kunskap hjälper oss till exempel att veta hur stora barnkullar som börjar skolan om några år, hur många äldreboenden som måste byggas och hur många som får pension. Den andra viktiga faktorn som påverkar befolkningsstrukturen är antalet födselar, alltså fertiliteten, och den är betydligt svårare att förutspå. Den tredje viktiga faktorn är migration.²

För hundra år sedan kunde man verkligen likna åldersfördelningen i Sverige vid en pyramid: de unga var många medan få nådde hög ålder. Med en ökande levnadslängd och färre födselar per kvinna är i dag andelen äldre betydligt större medan andelen barn har sjunkit kraftigt. Det är belysande att beakta befolkningsstrukturen som den såg ut i början av förra seklet när mortaliteten och fertiliteten båda var relativt höga och göra jämförelser

---

² Storleken på denna är inte helt obetydlig. I Sverige uppgick nettomigrationen 2005 till dryga en fjärdedel av antalet födselar. Jag kommer dock inte att behandla migration här.

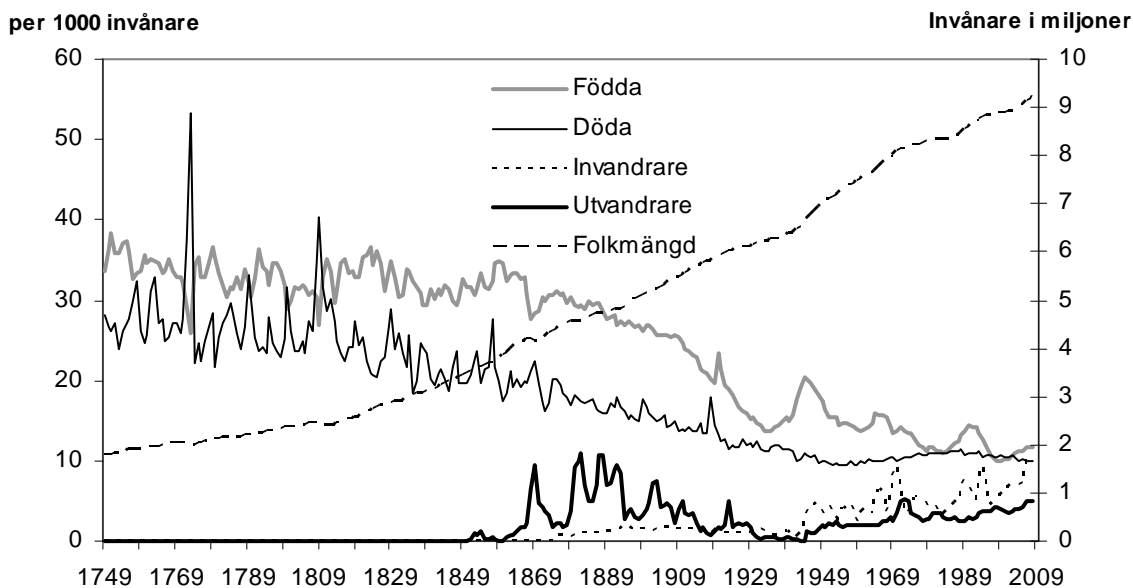
med hur den ser ut i dag. Figur 1 visar Sveriges befolkningsstrukturer åren 2007 och 1907.

Figur 1. Befolkningsstrukturen i Sverige år 1907 (överst) och år 2007. (Källa: Statistiska centralbyrån)

Förklaringen till de stora skillnaderna i befolkningsstruktur mellan 1907 och 2007 ligger i den demografiska transition som Sverige genomgick under 1800-talet och fram till cirka 1930-talet, se Figur 2.

Figur 2 Befolkningsstorlek, födelsetal, dödstal och migration.³
(Källa: Statistiska centralbyrån)

Till en början, innan säg år 1750, var såväl dödstal som födelsetal relativt höga i Sverige. Tillsammans balanserade de ut varandra så att befolkningstillväxten var relativt modest. Sverige hade en hög spädbarnsdödlighet som bidrog till att hålla nere förväntad levnadslängd. Därtill ledde tillfälliga störningar i matproduktionen i form av missväxtår, krig och sjukdoms-epidemier till att mortaliteten varierade kraftigt. Att färre barn överlevde upp till arbetsför ålder samtidigt som barnen var mer av en direkt personlig pensionsförsäkring för föräldrarna bidrog förmodligen till den höga fertiliteten, för att inte nämna frånvaron av effektiv födelsekontroll.

Under själva transitionen, från säg 1750-talet och framåt, ser man fallande mortalitet och ökad medellivslängd. Detta var en följd av framsteg på bl.a. det medicinska området, genom förbättrad hygien, men även en säkrare matproduktion och färre krig. Under denna tid ökade populationen kraftigare än tidigare (mellan 1850-talet och början av 2000-talet steg exempelvis medellivslängden för kvinnor från ungefär 45 år till 82 år). Även nettoutvandringen ökade och var betydande under 1800-talets senare hälft och 1900-talets första del. Från 1940-talet och fram tills i dag

³ Serien för migrationen börjar 1851 för utvandrande och 1875 för invandrande.

har Sverige i stället haft en årlig nettoinvandring. Slutligen, under transitionens slutfas, föll även nativiteten vilket resulterade i att befolkningstillväxten saktade in. Som visas i figuren skedde fallet i födelsetal i Sverige mellan cirka år 1900 och 1930. En intressant observation är att den summerade fruktsamheten (alltså antal födslar i populationen ett givet år) i Sverige uppvisar betydande variationer sedan 1930-talet. En slutsats av dessa variationer är att det verkar vara svårare att göra framtidsprognoser för fertiliteten. En annan är att samhället måste anpassa sig efter dessa fluktuationer.

Befolkningens förändrade åldersstruktur och den ekonomiska livscykeln

Även om befolkningens storlek kanske inte utgör ett överhängande framtidsproblem så kan befolkningens förändrade struktur vara det. Innebörden av färre födda barn och längre livslängd är som sagt att befolkningen åldras. Som Figur 1 visar var det för hundra år sedan få som levde ett långt liv, antalet barn var många och dödligheten relativt hög även i unga år. I dag är andelen äldre betydande medan andelen barn har sjunkit.

Hur transfereringar mellan generationer – intergenerationella transfereringar – kommer att påverkas beror till stor del på hur den ekonomiska livscykeln ser ut. Med ekonomisk livscykel avses hur konsumtion och produktion ser ut över olika åldrar. Vi vet att den ekonomiska livscykeln ser olika ut i olika typer av samhällen, men även att den är föränderlig över tid. Den ekonomiska livscykeln sammanfattar på ett övergripande plan de grundläggande ekonomiska aktiviteterna som inträffar vid olika delar av livet, och beror på en rad biologiska, kulturella och ekonomiska faktorer såväl som på individuella val.

Den ekonomiska livscykeln kan sägas vara resultatet av såväl dagens som morgondagens samhällliga strukturer, inklusive de offentliga åtaganden som man bestämmer sig för. Satsningar på unga och barnfamiljer skulle exempelvis kunna leda till att fler väljer att skaffa barn. Om samhället utformas så att utbildning och arbetsliv underlättas för barnfamiljer kan det främja antalet födslar. Tidpunkten när unga väljer att skaffa barn har emellertid förskjutits upp i åldrarna. Många väljer i högre grad än förr att först genomgå en lång utbildning vilket skjuter på etableringen i arbetslivet och kan vara en delförklaring till senare familjekarriär. Det demografiska utfall som vi delvis åstadkommer genom olika åtgärder kommer alltså att påverka de intergenerationella transfereringarna, men dessa transfereringar kommer i sin tur även att påverka det demografiska utfallet.

När åldersandelarna håller sig relativt stabila finns en förhållandevis större chans att olika generationer kommer att vandra genom sina livscykler och möta ganska lika ekonomiska och sociala villkor som de föregående och de efterkommande generationerna. Med de instabiliteter som ökad förväntad livslängd, återkommande baby-boomar och fallande födelsetal som många av dagens utvecklade länder genomgår eller kommer att genomgå kan man peka på stora osäkerheter i att skapa hållbara kontrakt över generationer.

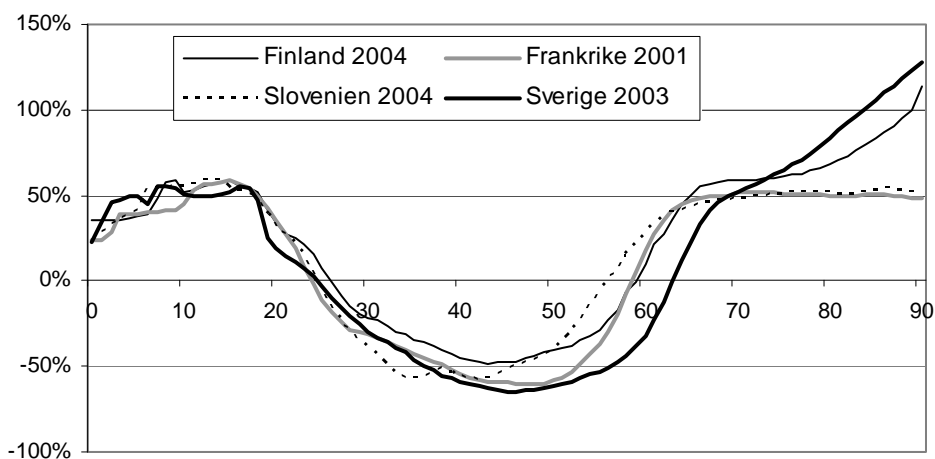
Intergenerationella omfördelningar nödvändiga – men vad vet vi?

I varje samhälle måste det finnas ett intergenerationellt överföringssystem som finansierar såväl omhändertagandet av barnen och unga vuxna som omvårdnaden av de äldre och svaga. Det kommande demografiska trycket från en allt större andel äldre innebär att många hittills givna förutsättningar i det institutionella ramverket måste ifrågasättas eftersom alltmer av det intergenerationella flödet går till de äldre.

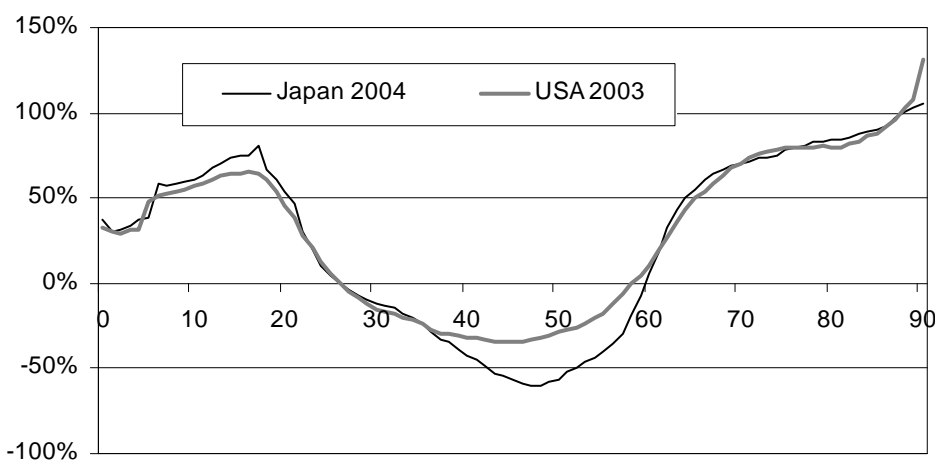
Omfördelning mellan de beroende och aktiva generationerna kan ske på tre principiellt skilda sätt: genom familj eller andra sociala nätverk, genom marknaden i form av sparande, antingen i produktivt kapital eller i andra former av tillgångar, eller genom den offentliga sektorn. Det senare är i Sverige uppenbart en dominerande form (Pettersson, m.fl. 2006, uppskattar att 80 procent av den offentliga budgeten utgör omfördelning över generationer). I USA är kapitalöverföringarna av betydligt större omfattning medan många asiatiska länder i huvudsak sköter omfördelningen genom familj, släkt och sociala nätverk. I Sydkorea utgör exempelvis gåvor o. d. utbyten vid bröllop, begravningar etc., mer än 10 procent av BNP.

Kunskapsläget om de privata transfereringarna och deras interaktion med de offentliga systemen är långt ifrån heltäckande. Genom det internationella nätverket för att bygga upp intergenerationella nationalräkenskaper, National Transfer Accounts (NTA), finns nu ett datamaterial där de totala flödena mellan generationerna har kartlagts i över 20 länder på alla kontinenter med användande av samma metodologi. Resultaten visar att länder skiljer sig åt i flera intressanta avseenden. **Figur 3 – Figur 5** visar för ett par utvalda länder det underskott över livscykeln som varje åldersgrupp i genomsnitt har per capita. Underskottet är beräknat som skillnaden mellan konsumtion (offentlig och privat) och produktion (arbetsinkomster

före skatt inklusive alla förmåner såsom inbetalningar till socialförsäkringar etc.).⁴

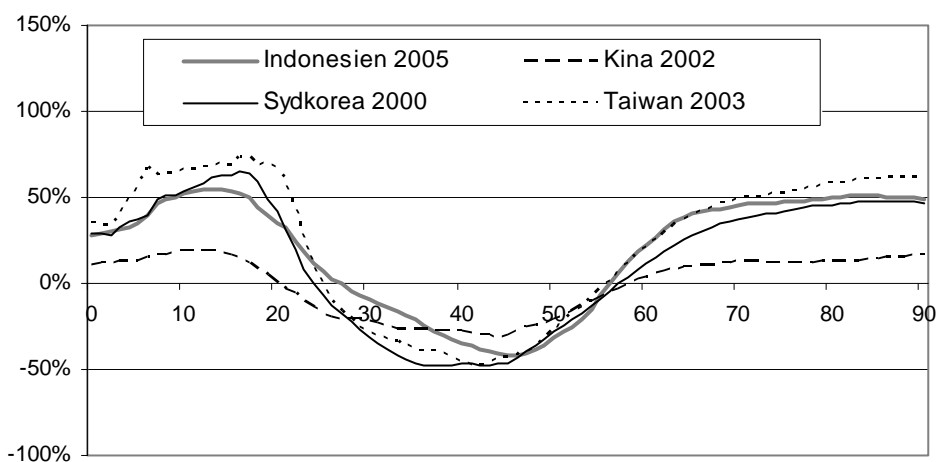

Figur 3. Livscykelunderskottet per åldersgrupp i några europeiska länder, uttryckt som procent av arbetsinkomsterna 30–49 år, per capita. (Källa: National Transfer Accounts)

Figur 4. Livscykelunderskottet per åldersgrupp i USA och Japan, uttryckt som procent av arbetsinkomsterna 30–49 år, per capita. (Källa: National Transfer Accounts)

⁴ Underskottet är uttryckt som procent av arbetsinkomsterna i åldersgruppen 30-49 år i respektive land för att ta hänsyn till skillnader i priser och löner i de olika länderna.

Figur 5. Livscykelunderskottet per åldersgrupp i några asiatiska länder, uttryckt som procent av arbetsinkomsterna 30–49 år, per capita. (Källa: National Transfer Accounts)

För det första är svenskar ganska gamla då de börjar bidra med mer än vad de får från överföringssystemen. Svenskar tillbringar relativt lång tid i studier. Men flera av de högt utvecklade länderna har ett liknande mönster med relativt sen övergång till "egenförsörjning" som sträcker sig fram till cirka 25 års ålder. Det är också klart att man i flera andra länder verkar satsa mer per barn eller ung vuxen än vad vi i Sverige gör. Mängden resurser som går till unga är likvärdig i Finland och Frankrike men högre i exempelvis USA, Japan, Taiwan och i vissa åldersgrupper även i Sydkorea.

För det andra är svenskar äldre än i andra länder då de börjar bidra med mindre än vad de mottar. Sedan länge har vi ett högt arbetskraftsdeltagande bland äldre. Speciellt svenska kvinnor arbetar förhållandevis långt upp i åldrarna jämfört med kvinnor i många jämförbara länder. Det är faktiskt så att samtliga länder i figurerna har en tidigare övergångsalder bland de äldre.

För det tredje finns det skillnader i mängden resurser som går till de äldre (notera att jämförelsen med unga haltar något i dessa figurer eftersom beräkningarna avser per capita och inte totalen). Här ligger Sverige i den övre gruppen tillsammans med länder som USA, Japan och Finland. I de övriga länderna är resurser riktade mot äldre markant lägre. Huvudförklaringen till detta är att i dessa länder med hög andel av resurserna som går till de äldre stiger konsumtionen av framför allt hälso- och sjukvård dramatiskt mot slutet av livet. Jämfört med exempelvis Sydkorea, Slovenien och Frankrike är konsumtionen för en 80-åring ungefär 25 procent högre i

Sverige.⁵ En stor del av underskottet för de äldre i Sverige utgörs alltså av stora utgifter för åldringsvård och sjukvård. Som noterats ovan passerade Sverige redan för 20–30 år sedan genom de faser som en ålderstigen befolkning medför och som många länder går igenom först nu. Vi har därför länge haft ett politiskt tryck på ökad omsorg av de äldre vilket säkert bidrar till att vi i dag har en högt utvecklad omfördelning till äldre. Till detta bör man dock lägga det faktum att det finns väldigt få hushåll med fler än två generationer i Sverige. Väldigt få äldre tas om hand av sina vuxna barn inom hushållet. Eftersom vi inte registrerar den informella åldringsvård och delade konsumtion som sker inom ett 'storfamiljshushåll' underskattar vi förmodligen underskottet mot slutet av livet i länder där det är mycket mer vanligt.

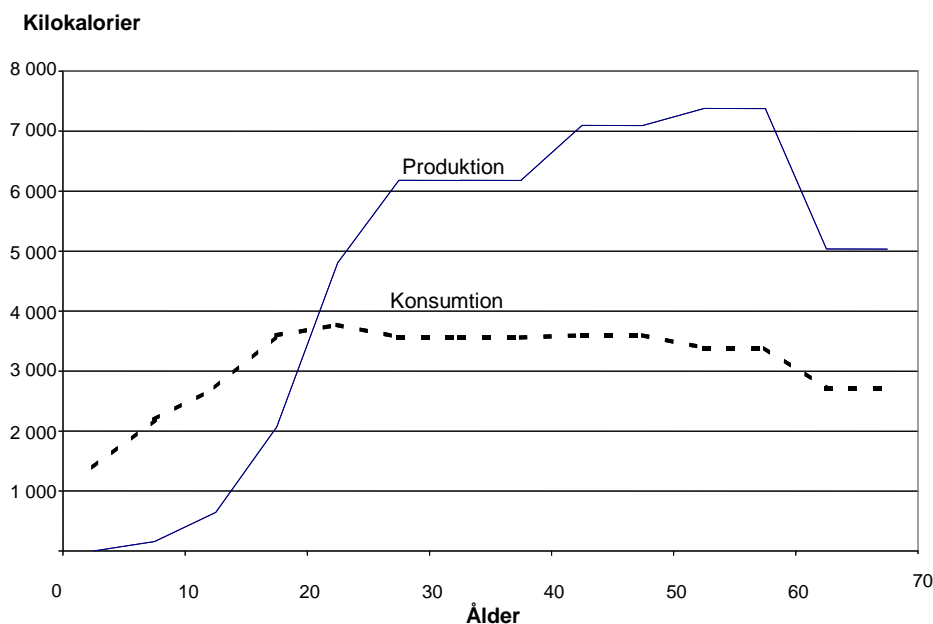
Den ekonomiska livsrytmen har förändrats kraftigt över tiden

Men den ekonomiska livsrytmen har inte alltid sett ut på detta sätt. Studier på nutida jägar- och samlarsamhällen i Amazonas (Kaplan, 1994, Kaplan och Robeson, 2002) ger oss möjlighet att undersöka hur produktionen och konsumtionen av föda fördelats över livet i mindre utvecklade samhällen. I dessa samhällen lever man oftast i små grupper som var för sig konkurrerar om födan. Resurserna delas inom små grupper bestående av kanske tre till fyra familjer. Detta arrangemang innebär att man delar på lyckade men även misslyckade utfall, vilket får till följd att det finns en typ av försäkring genom omfördelningen. Även barnen är en angelägenhet för hela gruppen. Alla har ett ansvar för deras passning, omsorg och uppväxt.

I frånvaro av fysiskt kapital har man relativt svårt att spara resurser till ett senare behov, vilket gör samhället sårbart för variationer i tillgången på mat. Omfördelningar till individer i gruppen som inte själva kan stå för sin försörjning sker genom någon typ av sociala kontrakt. I Figur 6 visas den genomsnittliga produktionen och konsumtionen av kalorier över ålder i dessa samhällen (Kaplan, 1994). Kurvorna är uttryckta på individbasis och kan alltså sägas spegla en individs ekonomiska livsrytme.

---

⁵ En annan förklaring är att det finns metodologiska svårigheter att åldersfördela vissa typer av utgifter.

Figur 6 Daglig produktion och konsumtion av kalorier, över ålder (genomsnitt för tre jägar- och samlarsamhällen i Amazonas). (Källa: Kaplan 1994; Lee 2000)

Figuren visar att produktionen av kalorier över livet på det stora hela följer det som vi från tidigare forskning vet om inkomstbanan i ett industrisamhälle. Man kan lägga märke till att fastän produktionen av kalorier är positiv i ganska unga år, överträffar den konsumtionen först vid 20 års ålder. På en viktig punkt finns det därmed en likhet med industrisamhället, nämligen att man verkar investera relativt mycket i de unga.

I tidiga samhällen före industrialismen så fanns alltså inte någon period av beroende i ålderdomen. Här fortsatte individer att skapa ett överskott, dvs. producerade mer än de konsumerade, ända fram till döden. Med en sådan livscykel medför inte en åldrande befolkning några nämnvärda problem vad avser försörjningsbördan. I ett sådant samhälle är det snarare tvärtom, eftersom antalet individer som inte kan försörja sig själva, de unga, minskar i relation till de äldre som genererar ett överskott. Den moderna livscykeln ser dock annorlunda ut. Här inträder en ny fas av beroende i slutet av livet då konsumtionen överstiger produktionen. Från de data vi har genom intergenerationella nationalräkenskapsdata kan vi kartlägga den ekonomiska livscykeln och erhålla en möjlighet att beräkna de ekonomiska konsekvenserna av framtida demografiska utfall.

Ökande andelar går till äldre

I jämförelser över tid kan vi för svensk del konstatera att andelarna av de offentliga transfereringarna som går till unga varit i stort sett oförändrade åtminstone sedan 1985 fram till 2003 medan den äldre befolkningen fått ökade andelar transfereringar främst i form av vårdkonsumtion, varför överföringarna till de äldre ökat jämfört med överföringarna till den unga befolkningen. Vi vet alltjämt förhållandevis lite om detaljerna i överförings-systemen inom familjen i Sverige. Både offentligt och privat sparande interagerar med familjesystemen för resursöverföring mellan generationer. Det är därför osäkert huruvida förändringar i offentliga transfereringar kompenseras av privata transfereringar.

Finns det några lätta lösningar?

Fram till i dag har alltså den demografiska transitionen i mångt och mycket varit positiv för ekonomisk tillväxt och ekonomiskt välstånd. Fler barn har överlevt upp till arbetsför ålder, fler har kunnat leva ett långt och relativt rikt liv. Därtill har den fallande fertiliteten frigjort resurser i många länder vilket ytterligare ökat tillväxttakten i ekonomin. Hur blir det framöver? Kan vi räkna med att den åldrande befolkningen kommer att kräva mer resurser, vara dämpande på ekonomisk tillväxt, och i slutändan ge befolkningsminskning? Det leder fel att säga att en åldrande befolkning per automatik är ett problem för och om åldringar, även om äldres välfärd givetvis beror på om människor i de aktiva åldrarna genererar ett tillräckligt stort överskott. Mycket av svaret på åldersproblematiken ligger i hur vi tror att den ekonomiska livscykeln vi i dag har kommer att utvecklas.

Vad går att göra för att möta problemet med en åldrande befolkning? Det finns två sätt. För det första kan vi påverka den demografiska utvecklingen. För det andra kan vi förändra den ekonomiska livscykeln.

I princip styrs befolkningens storlek och sammansättning av mortalitet, fertilitet och migration. Att försöka påverka födelsetal är en lösning men det tar tjugo till trettio år för att ge effekt. Här skulle strukturer som underlättar att kombinera arbete eller studier med barn, dvs. barnomsorg, barnbidrag, föräldraledighet, vård av barn vid sjukdom bidra positivt. Sverige har redan implementerat många av dessa strukturer. Tillskott av människor i arbetsför ålder genom migration har en omedelbar positiv effekt på ekonomin. Här spelar naturligtvis integrationen av invandrare en nyckelroll för om utfallet blir positivt. Effekten behöver däremot inte bli så positiv på lång sikt eftersom även invandrade svenskar behöver försörjas genom pensioner och få åldersvård.

Kan vi då förändra den ekonomiska livscykeln för att möta problemet med åldrande befolkning? Ett sätt vore att öka den produktiva delen av livet genom att behålla äldre längre i arbetslivet. Tendenser mot att dagens äldre vill och kan arbeta längre finns genom att såväl utbildningsnivån som hälsolivån höjts. Ett annat sätt vore att försöka öka produktiviteten bland de arbetande genom att investera mer och klokare i humankapitalet. Man kan här notera att humankapitalinvesteringar kan ske på många sätt, kan vara effektivare i vissa delar av livet men är förmodligen inte en outsinglig källa till tillväxt.

Höjd pensionsålder?

Man nämner ofta som exempel höjd pensionsålder som en viktig lösning. Att vi får allt fler år efter 65-årsdagen måste uppvägas av senare pensionering. Man har under flera decennier kunnat observera fallande arbetskraftsdeltagande bland de äldre (kvinnor har dock ökat!), detta trots att livslängden ökat och hälsan förbättrats bland dem. Utvecklingen mot fallande arbetskraftsdeltagande bland de äldre är inte unik för Sverige utan typisk för större delen av den industrialiserade världen. Denna utveckling till trots är det dock viktigt att notera att sedan mitten av 1990-talet har en ökande andel äldre mellan 60 och 64 år blivit kvar i arbetskraften. Utvecklingen är stark och kan ha inneburit ett trendbrott. Huruvida så är fallet återstår emellertid att se.

Sverige har genomfört flera reformer som syftar mot senarelagd pensionering. Ett syfte med reformeringen av det allmänna pensionssystemet var att göra det statsfinansiellt stabilt, men även att göra pensionsåldern mer flexibel. Att en större del av arbetslivets inkomster påverkar ens pension bör öka incitamenten att arbeta längre. På ekonomspråk skulle man säga att kostnaden för fritid blir högre vilket ger ökade incitament till ett längre arbetsliv. Flera andra reformer, såsom förändringen av förtidspensionen under 1990-talet genom exempelvis avskaffandet av arbetsmarknadsskäl som grund för förmånen och införandet av rätten att arbeta till 67 års ålder som infördes 2001, verkar förmodligen även de mot höjd faktisk pensionsålder.

Vägarna ut ur arbetslivet för äldre är dock många. Exempelvis har tillgången till tjänstepensionerna spelat stor roll för möjligheten att lämna arbetslivet tidigare. För ungefär 90 procent av arbetskraften finns det kompletterande pensioner genom avtal framförhandlade mellan arbetsmarknadens parter. Dessa varierar i konstruktion mellan olika arbetsmark-

nadssektorer.⁶ Tjänstepensionsavtalen har som huvudsyfte att komplettera pensionen från det allmänna pensionssystemet, och är som andel av hela pensionen viktigast för höginkomsttagare eftersom tjänstepensionen täcker upp inkomstsegmentet över taket vilket den allmänna pensionen inte gör.

Man bör dock vara medveten om att sätten att ta ut avtalspensionen varierar. Vissa väljer att ta ut den under en lång tidsperiod medan andra tar ut den under en kortare tid för att efter 65 års ålder gå över till den allmänna ålderspensionen. Det har blivit vanligt att ta ut pensionerna sekventiellt, dvs. att man finansierar tidig pensionering före 65 års ålder med enbart tjänstepension utan att ta ut allmän ålderspension, vilken man väntar med till 65-årsdagen. Det är ovanligt att man gör förtida uttag av enbart den allmänna ålderspensionen.

Hur reformer på detta område kommer att slå på faktiskt beteende är lite svårare att uttala sig om. Dels finns ett naturligt samspel med hela socialförsäkringssystemet, dels har olika avtal genomgått reformer på senare tid. Den ökade inriktningen mot mer avgiftsbaserade tjänstepensionssystem i flera avtal bör minska möjligheten att finansiera ett tidigarelagt arbetsmarknadsutträde. Därvid skulle tjänstepensionerna få minskad betydelse framöver. Övergångstiderna mellan gamla och nya avtal är dock vanligtvis långa och effekterna kan därför bli synliga först efter lång tid. Därtill kompliceras bilden av att samspelet med sjuk- och arbetslöshetsförsäkringarna kan förväntas ha större betydelse för grupper utan generösa tjänstepensionsavtal.

Det är dock lite enkelspårigt att tala om pensionering eller utträdet från arbetslivet bland äldre enbart i termer av ett utbudsbeslut. Att arbetsgivaren har en del i utfallet har länge påpekats i exempelvis den ekonomiska forskningen, även om denna aspekt är mindre utforskad än individens arbetsutbudsbeslut. Här är det möjligt att arbetsgivaren styr över de pensionsmöjligheter som ges den äldre i form av alternativ till fortsatt anställning. I förlängningen, som var fallet under 1990-talskrisen, kan man tala om utköp av äldre arbetskraft. Avtalspensionerna ger incitament för såväl arbetsgivare som arbetstagare att avsluta anställningen i förtid. Högutbildade, vilka oftare är de som sannolikt bäst klarar och föredrar att arbeta kvar längst, är dock oftast de som arbetsgivaren har starkast incitament att ge en förmånlig avtalslösning.

Att en äldre person, i relation till hennes arbetsproduktivitet, i många fall är dyrare att anställa än en yngre bör tala för att arbetsgivaren väljer yngre

---

⁶ Man brukar tala om fyra stora pensionsavtal: på det statliga området, på det kommunala och landstingskommunala området, på området för privatanställda arbetare med kollektivavtal och på området för privatanställda tjänstemän.

framför äldre.⁷ Åtgärder som stärker den relativa efterfrågan av äldre kan därvid vara önskvärda. Här behövs dock mer forskning eftersom äldre är långt ifrån en homogen grupp med lika preferenser kring pensionering och arbetsliv. Det finns en mängd bakomliggande betingelser vilka utgör alternativa förklaringar till pensionering såsom jobbets karaktär, individens hälsoförändringar, samhällets åldersnormer och hinder i lagstiftning och avtal som har 65 år som norm för pensionering och makars gemensamma beslut.

Det brukar hävdas att mer flexibilitet i arbetslivet för äldre skulle göra att fler äldre bjuder ut sin arbetskraft under fler år. Att det i många fall inte finns en mjuk övergång mellan arbetsliv och pension – som kan bli fallet om det finns möjlighet att trappa ned genom exempelvis delpension – kan göra så att individer som annars skulle ha arbetat fram till pension i stället väljer att sluta arbeta helt. Exempelvis kan delpension ge en positiv effekt på arbetade timmar om personer som annars skulle ha valt att sluta i förtid i stället väljer att fortsätta på reducerad arbetstid fram till ordinarie pension. Om detta är fallet stiger antalet arbetade timmar totalt sett.

Delpensionssystem är emellertid komplicerade. En alltför liten kostnad för den enskilde till följd av delpension i termer av lägre framtida pension bör innebära att delpensionen subventionerar den äldres fritid. Förmånen kan därmed få oönskad effekt. Risken är att de som väljer delpension till för stor del kommer från gruppen som i frånvaron av delpension skulle ha arbetat utan arbetstidsreducering fram till ordinarie pension, men som när delpension finns i stället väljer reducerad arbetstid.

En effekt är att i nuvarande system tvingas äldre i vissa fall att bibehålla sin arbetsintensitet ända fram till ordinarie pensionsålder eftersom nivån på tjänstepensionen är bestämd av de sista årens löner.⁸ Istället för att trappa ned skulle det då vara risk att man slutar i förtid helt och hållet. Delpension inom ramen för det allmänna pensionssystemet är avskaffad. Statlig delpension finns dock sedan 2003. I den behåller individen sina pensionsrätter inom tjänstepensionssystemet från åren före nedtrappningen till deltid. Detta gör det lättare att trappa ned, vilket kan vara positivt för individen. Det skulle också vara positivt för arbetsutbudet i gruppen som annars skulle ha slutat helt. Att tjänstepensionen bibehålls gör dock att

---

⁷ Ilmakunnas och Mailanta (2007) visar att separationer av äldre anställda är vinstgivande för företag. Detta beror speciellt på att produktivitetsnivån bland de äldre som lämnade företaget ligger klart under genomsnittet för arbetsstyrkan medan kompensationsnivån ligger nära genomsnittet. Nyanställningar av äldre har en vinstneutral effekt.

⁸ Här avses de förmånsbestämda delarna av tjänstepension, medan de avgiftsbestämda delarna helt enkelt kan ses som sparad lön som ger tillskott till den allmänna pensionen.

incitamenten att trappa ned och ta delpension även kan öka för den som *inte* tänkt trappa ned.

Man brukar peka på att tjänstepensionerna har flera negativa effekter på arbetslivet bland de äldre. Avtalen förutsätter en ordinarie pensionsålder vid 65 år. Åldersnormer kring pensioneringsålder finns alltså inbyggt i systemen. Flera studier (t.ex. Palme och Svensson, 2003) pekar på att för stora grupper i Sverige blir den implicita beskattningen av fortsatt arbete framför pensionering väldigt hög, mycket tack vare dessa system. Tjänstepensionerna är skapade efter intentionen att komplettera den allmänna pensionen över taket. Kostnaden för detta skydd i fallet med pensionen läggs i högre utsträckning på dem som använder det, dvs. höginkomsttagare. En annan tänkbar effekt av tjänstepensionssystemen är därför att mobiliteten på arbetsmarknaden minskar genom att kostnaderna för exempelvis ytterligare löneökningar för äldre i vissa fall i hög utsträckning kommer att betalas av den sista arbetsgivaren.

Det finns vidare uppenbara informationsproblem med hur hög ens pension egentligen är när den kommer från flera olika håll. I många fall är det tänkbart att individer överförsäkrar sig mot vissa risker. När väl pensionsåldern närmar sig kan det resultera i att fler faktiskt väljer att gå i förtida pension, eftersom man då tar reda på mer om pensionen. Det är troligt att informationsbristen är snedvriden, dvs. är partiell på ett systematiskt sätt. I genomgången av Sjögren-Lindquist och Wadensjö (2005) av avtalen på samtliga områden – inte bara pension – pekar författarna på att inflödet troligtvis därför skruvas upp (eftersom man inte har kännedom om den rätta ersättningsnivån) men att varaktigheten inte bör påverkas (då har man kännedom om ersättningen).

Koordinationen i det totala socialförsäkringsskyddet brister när det sköts av många intressenter per se, och skapar i vissa fall konstiga hopp i incitamentsstrukturen för såväl individ som arbetsgivare. Exempelvis skapar avtalen incitament att inte kombinera arbeten hos flera arbetsgivare även om det skulle finnas skäl att göra så för den enskilde. Även om den sammanlagda lönen blir densamma kan pensionen bli markant lägre än heltidsarbete hos bara en arbetsgivare. Ytterligare ett problem med avtalen är att vissa grupper står utan det kompletterande skyddet. Förutom korttidsanställda och unga som inte är gamla nog att omfattas av avtalen hamnar även egenanställda vanligtvis utanför.

I dagens allmänna pensionssystem sker i dag pensionsinbetalningar även över taket genom att arbetsgivarna betalar in 10,21 procent oavsett lönenivå trots att ingen pension utgår. Om syftet med detta är att åstadkomma

inkomstomfördelning mellan hög- och låginkomstgrupper kan och bör det ske på annat sätt genom exempelvis vanlig inkomstbeskattning.

Sammanfattningsvis finns marginaler att öka arbetet bland äldre, även om mycket är gjort. Avtalspensionerna är till vissa delar utformade så att rörlighet på arbetsmarknaden motverkas och att tidigt utträde ur arbetslivet underlättas. Ett sätt att ta bort motivet för dessa avtalspensioner vore att helt ta bort taket och låta den allmänna pensionen täcka också inkomstbortfall över taket.

Ökat humankapital?

Vid sidan av höjd pensionsålder finns andra och eventuellt mer fruktbara insatser man kan göra. Något som ofta glöms bort är att de utbildningsinsatser som vi i dag gör till stor del avgör framtidens ekonomiska situation. Möjligheten finns att åtminstone till viss del kompensera ökningen i försörjningsbörda genom ökat humankapital hos dem som arbetar. Att antalet barn minskar ger möjligheter att investera mer i varje enskilt barns utbildning.

Effekterna av sådana investeringar är dock svåra att analysera. Såväl utbildningsinsatser som hälsoinvesteringar gör förmodligen den framtida arbetskraften mer produktiv. Att kraftigt öka utbildningslängden kan dock resultera i senarelagd tidpunkt när människor väljer att skaffa barn, vilket i sig kan dra ned det antal barn som man i slutändan får. Statistiken visar att studenter skjuter på familjebildningen, och med redan långa utbildningstider riskerar man att dessa åter av människors reproduktiva ålder i än högre grad. Ett skäl till att studenter väljer att skaffa få barn bör rimligen vara den knappa ekonomiska situationen under studietiden. Unga som studerar och får barn är ofta hänvisade till grundnivån i föräldrapenningen, antingen därför att de inte hunnit uppjobba en giltig sjukpenninggrundande inkomst (eller därför att de inte uppburit studiemedel på heltid under studietiden). Att underlätta familjebildande bland studenter kan därför vara lämpligt, särskilt om de utgör ett ökat antal och väljer att studera vid äldre åldrar. Extrastöd behöver inte handla om ökade bidrag utan kan utformas som utökade extra studielån. De hårda återbetalningskraven gör dock säkert denna möjlighet mindre attraktiv.

Vid utbildningsvalet vägs kostnaden för utbildningen mot den förväntade framtida utbildningslönepremien. Det finns en mängd olika källor till osäkerhet kring framtida utfall som ger goda skäl att också överväga försäkringsaspekten i studiemedelssystemet. Det har, kanske med visst fog, framförts att dagens studiemedelssystem med ett relativt starkt inslag av bidrag ibland utgör ett substitut till arbetslöshetsförsäkring för många

ungdomar. Samtidigt är lånen begränsade till ett belopp som gör det svårt för många studenter att ens ha råd med egen bostad, långt mindre kunna bilda familj. Det är oerhört få som skaffar barn under studietiden, även om det är relativt sett många som trots allt har barn, vilket stöder en hypotes om förlängda studietider.⁹ Konstruktionen med en bidragssubvention och hårdnande återbetalningsregler innehåller knappast något försäkringskydd för framtida inkomstrisker. Eftersom systemet inte är kvalificerande för andra försäkringssystem (med undantag för pensionspoäng) är det sannolikt att det uppmuntrar ett beteende där utbildning varvas med arbete (på lågkvalificerad nivå). Den därmed uppskjutna etableringen i vuxenlivet ökar risken att inte kunna få det antal barn man vill ha, men det kan vara så att också risken för studiemisslyckanden ökar.

Det finns god grund att tro att kvinnor påverkas mer negativt än män. För det första är det främst deras biologiska förutsättningar att få barn som försämras med högre ålder. För det andra bör barnafödandet innebära en större risk att mamman inte kan fullfölja sina studier än att pappan inte kan det. För det tredje har kvinnor skäl att förvänta sig ett sämre löneutfall än männen, vilket kan spegla att arbetsgivare räknar med att kvinnan kommer att vara borta mer från arbetet på grund av t.ex. större föräldraförsäkringsuttag och vård av barn.

Men ökat humankapital kan även vara fråga om att förbättra utbildningskvaliteten. Problem kring skolan har länge varit känt med fallande kunskapsnivåer som resultat, och det verkar som om exempelvis behöriga lärare i grundskolan spelar stor roll för elevernas resultat (Andersson 2007). Tidig inlärning är mycket viktig och det är därför inte säkert att resurserna ska satsas främst på högre studier. Däremot visar forskning att tidigarelagd skolstart kan ha negativ inverkan på skolgång och utbildning senare i livet (Fredriksson och Öckert 2006).

Satsningar i humankapital kan handla om ett ökat livslångt lärande. Det kan i detta sammanhang vara viktigt att beakta interaktionen över livet mellan lärande, pensionering och sparande. Aktuell forskning (Jacobs 2008) försöker att ta hänsyn till detta samspel i en teoretisk modell som anlägger ett livscykelperspektiv på privat sparande till pension, utträde ur arbetslivet och humankapitalinvesteringar. En senarelagd pensionering föreslås öka värdet av investeringar i humankapitalet, eftersom tiden under vilken man kan få avkastning på investeringen förlängs. Detta borde öka benägenheten att göra investeringar, men även att gjorda investeringar bör öka viljan att senarelägga pensionering. Resultatet kan därmed bli –

---

⁹ SOU (2003) anger att under 2001 hade 28 procent av kvinnliga högskolestudenter barn.

speciellt om det finns lätt tillgängliga möjligheter till förtida utträde – att människor går i pension i förtid eftersom – när de hade chansen – investerade för lite i sitt humankapital, men också att de inte gör nödvändiga investeringar i vidareutbildning för att de förväntas lämna arbetslivet.

Avslutning

Föräldringen av befolkningen är inte ett problem om och för de äldre som man ibland förleds att tro utan är en fråga om utvecklingen av hela den ekonomiska livscykeln. Genom att förändringstakten i befolkningen genom födelsetal, dödstal och migration påverkar den ekonomiska livscykeln och hela det intergenerationella omfördelningssystemet är det svårt att se frågeställningar om hur vi kan åstadkomma höjd pensionsålder och tidigare etablering på arbetsmarknaden som separata. Man kanske inte heller ska fokusera på enbart dessa åtgärder – det kan vara vettigare att kompensera höjd försörjningsbörda genom klokare investeringar i humankapital.

Denna uppsats har relaterat åldrandet som nu pågår i många industrialiserade länder, däribland Sverige, till vad vi känner till om den ekonomiska livscykeln och den demografiska utvecklingen. Mellan länder och över tid finns det ganska stor variation i utformningen av den ekonomiska livscykeln. Det finns flera sätt att möta åldrandet och de försörjningsbehov det kan medföra varav jag har nämnt några såsom höjd pensionsålder och ökat humankapital. Jag har pekat på bristerna med att ha avtalspension utöver allmän pension och argumenterat för att avtalens utformning motverkar rörlighet på arbetsmarknaden och underlättar tidigt utträde. Av flera skäl bör pensionen skötas av en intressent, det offentliga, inte flera och därtill vara universell vilket avtalspensionen inte är.

Jag har vidare kortfattat diskuterat alternativet att balansera samhällets kostnader för de äldre genom att minska investeringarna för de unga och funnit att det inte är hållbart. På kort sikt blir det naturligtvis gynnsamt, men på lång sikt undermineras skattebasen i samhället och stänger möjligheter till tillväxt genom strategiska humankapitalinvesteringar.

Ska vi ha råd att åldras måste vi således investera i de unga, men vi måste också investera medan vi är unga. Kanske kan det bli ett besvärligt pussel eftersom gynnsammaste effekt uppnås om vi samtidigt minskar utbildningslängden, sänker etableringsåldern på arbetsmarknaden och ökar utbildningens kvalitet.

Referenser

- Andersson, C. (2007). "Lärartäthet, lärarkvalitet och arbetsmarknaden för lärare", Rapport 2007:5, IFAU.
- Auerbach, A. J., Gokhale, J., & Kotlikoff, L. J. (1992). "Generational Accounting: A New Approach to Understanding the Effects of Fiscal Policy on Saving", *Scandinavian Journal of Economics*, 94(2), 303–318.
- Fredriksson, P., & Öckert, B. (2006). "Is early learning really more productive? The effect of school starting age on school and labor market performance" Working paper 2006:12, IFAU.
- Ilmakunnas, P., & Maitanta M. (2007) "Aging, labor turnover and firm performance" ETLA, The Research Institute of the Finnish Economy, Discussion papers No. 1092.
- Jacobs, B. (2009). "Human capital, retirement and pension saving". Manuskript presenterat på Conference on the future of European Research on aging, pensions and retirement, organiserad av Netspar och European Science Foundation (ESF), april 2009 i Haag, Nederländerna.
- Kaplan, H. (1994). "Evolutionary and Wealth Flows Theories of Fertility: Empirical Tests and New Models," *Population and Development Review*, 20 (4): 753–791.
- Kaplan, H. och Robeson, A. (2002). "The Emergence of Humans: The co-evolution of intelligence and longevity with intergenerational transfers," *PNAS Papers*, 99 (15):10221-10226.
- Lee, R. (2000). "A cross-cultural perspective on inter-generational transfers and the economic life cycle." i J. Mason, G. Tapinos (red.), *Sharing the wealth: demographic change and economic transfers between generations*. Oxford: Oxford University Press.
- Palme, M. och I. Svensson (2003) "Pathways to Retirement and Retirement Incentives in Swe-den," i T. Andersen and P. Molander (eds.) *Alternatives for Welfare Policy*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Pettersson, Th., To. Pettersson, och A. Westerberg (2006), *Generations-analyser – omfördelning mellan generationer i en växande välfärds-stat*, ESS rapport 2006:6, Finansdepartementet, Stockholm.
- Sjögren-Lindquist, G. och E. Wadensjö (2005) *Inte bara socialförsäkringar – komplementär ersättning vid inkomstbortfall*, ESS rapport 2005:2, Finansdepartementet, Stockholm.
- SOU (2003) Studerande och trygghetssystemen, Socialdepartementet, SOU 2003:130
- Wadensjö, E. (2006) "Part-time pensions and part-time work in Sweden" IZA working paper 2273.

Tidigare arbetsrapporter:

- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2000:1- 2007:14**, se www.framtidsstudier.se.
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:1**
Westholm, Erik & Cecilia Waldenström, *Kunskap om landsbygden. Dags för en ny agenda!*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:2**
Gartell, Marie, Jans, Ann-Christin & Helena Persson, *The importance of education for the reallocation of labor. Evidence from Swedish linked employer-employee data 1986-2002*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:3**
Strömblad, Per & Gunnar Myrberg, *Urban Inequality and Political Recruitment Networks.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:4**
Forsell, Charlotte, Hallberg, Daniel, Lindh, Thomas & Gustav Öberg, *Intergenerational public and private sector redistribution in Sweden 2003*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:5**
Andersson, Jenny, *The Future Landscape*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:6**
Alm, Susanne, *Social nedåtrörlighet mellan generationer*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:7**
Stenlås, Niklas, *Technology, National Identity and the State: Rise and Decline of a Small State's Military-Industrial Complex*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:8**
Larsson, Jakob, *Den öppna samordningsmetoden. EU:s samordningsmetod av medlemsländernas välfärdssystem*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:9**
Bergmark, Åke & Olof Bäckman, *Socialbidragstagandets mönster – en studie av varaktighet och utträden under 2000-talet*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:9**
Bergmark, Åke & Olof Bäckman, *Socialbidragstagandets mönster – en studie av varaktighet och utträden under 2000-talet*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:10**
Kap, Hrvoje, *Education and citizenship in the knowledge society – towards the comparative study of national systems of education*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:11**
Zamac, Jovan, Hallberg, Daniel & Thomas Lindh, *Low fertility and long run growth in an economy with a large public sector*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:12**
Bäckman, Olof & Anders Nilsson, *Det andra utanförskapet? Om social exkludering på landsbygden*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:13**
Korpi, Martin, *Migration and Wage Inequality. Economic Effects of Migration to and within Sweden, 1993-2003*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:14**
Gartell, Marie, Jans, Ann-Christin & Helena Persson, *The importance of age for the reallocation of labor. Evidence from Swedish linked employer-employee data 1986-2002*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2008:15**
Korpi, Martin, Clark, William A.V. & Bo Malmberg, *The Urban Hierarchy and Domestic Migration. The Interaction of Internal Migration, Disposable Income and the Cost of Living, Sweden 1993-2002*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:1**
Enström Öst, Cecilia, *The Effect of Parental Wealth on Tenure Choice. A study of family background and young adults housing situation*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:2**
Gartell, Marie, *Unemployment and subsequent earnings for Swedish college graduates. A study of scarring effects*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:3**
Bergman, Ann & Jan Ch Karlsson, *Från shopping till sanningsserum. En typologi över förutsägelser*

- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:4**
Amcoff, Jan; Möller, Peter & Westholm, Erik, *När lanthandeln stänger. En studie av lanthandelns betydelse för flyttning in och ut och för människorna i byn*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:5**
Lundqvist, Torbjörn, *The Emergence of Foresight Activities in Swedish Government Authorities*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:6**
Thalberg, Sara, *Childbearing of students. The case of Sweden*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:7**
Baroni, Elisa; Žamac, Jovan & Öberg, Gustav, *IFSIM Handbook*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:8**
Lundqvist, Torbjörn, *Socialt kapital och karteller*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:9**
Hernández Ibarzábal, José Alberto, *Energy policy and regulatory challenges in natural gas infrastructure and supply in the energy transition in Sweden*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:10**
Lundqvist, Torbjörn, *Strategisk omvärldsanalys vid myndigheter*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:11**
Minas, Renate, *Activation in integrated services?. Bridging social and employment services in European countries*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:12**
Bohman, Samuel, *Omvärldsanalys i statliga myndigheter. Framväxt, organisation och arbetsmetoder*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:13**
Blomqvist, Paula & Larsson, Jakob, *Towards common European health policies. What are the implications for the Nordic countries?*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:14**
Elowsson, Maria, *Service utan lokal närvaro?. Förändringar av statlig direktservice i Dalarnas län under 2000-talet*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:15**
Ström, Sara, *Housing and first births in Sweden, 1972-2005*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:16**
Gartell, Marie. *Stability of college rankings. A study of relative earnings estimates applying different methods and models on Swedish data*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2009:17**
Alm, Susanne. *Social mobilitet och yrkestillfredsställelse – spelar mamma och pappa någon roll?*